

Primož Kočar

S POTI V DEŽELO MLINOV IN TULIPANOV LETA 1792¹

Današnji pomen pojma potovanje je v SSKJ razložen kot glagolnik od potovati. Potovati pa pomeni: premikati se iz kraja v kraj, zlasti s prevoznim sredstvom; premikati se sploh; s prislovnim določilom pomeni opravljati določeno daljšo pot. Tudi v Nemško-nemškem slovarju je samostalnik "die Reise" razložen kot vožnja v nek oddaljen kraj². Za današnje, moderno potovanje tako rabimo prevozno sredstvo; v skrajnem primeru je možno potovati tudi peš. Razvoj modernega potovanja, predvsem modernega pojmovanja potovanja sega nazaj v osemnajsto stoletje. V stoletje razuma, ki je na površje potegnilo mnoge ideje, ki so veljavne še danes.

Pod vplivom splošnega spreminjanja miselnosti od druge polovice 17. stoletja dalje, se je razvijala in krepila želja po (po)potovanju. Šele ob koncu 18. stoletja je več ljudi kot kdaj koli poprej moglo za nekaj časa zapustiti svoj rodni kraj. To je pomenilo novo, do tedaj še neznano izkušnjo. Kmalu je potovanje dobilo značaj bega, bega iz sveta, ki se je v duhu modernizacije vse prehitro spreminjal, bega v protisvet. Na eno tak-

šnih potovanj nas že v uvodu povabi knjiga, nastala sicer v dvajsetem stoletju, Potovanje na konec noči, ki se začneja z mislijo: "POTOVAT je kar koristno, to spodbuja domišljijo. Vse drugo so samo razočaranja in muke. Naše potovanje je popolnoma neresnično. V tem je njegova moč. Teče od življenja do smrti. Ljudje, živali, mesta in stvari, vse je izmišljeno. To je roman, izmišljena zgodba. Littré tako pravi, ki se nikoli ne moti. Pa še vsak si ga lahko privošči. Samo zamižati je treba. Z druge strani življenja."³

Preden pa so ljudje v zgodovini fizično krenili na pot oz. na potovanje, je bilo treba izpolnjevati kar nekaj pogojev. Plemstvo in morda porajajoče se bogatejše meščanstvo je smelo potovati s kočijo. Vendar po poštnih poteh niso smeli z lastnim prevoznim sredstvom, pač pa le s pošt-no kočijo. To so si mogli privoščiti le najbogatejši. Navadni ljudje⁴ (prostaki) so potovali peš.⁵ In

¹ Pričujoč prispevek je malce predelana in precej skrajšana verzija diplomskega dela z naslovom 'Potovanje Sigismunda von Hohenwarta v Holandijo in nazaj' (Poskus združitve zgodovine doživetij z zgodovino mentalitet), ki je nastajala pod mentorstvom izr. prof. dr. Janeza Cvirna.

² *Fahrt zu einem entfernten Ort* (slovar DUDEN, geslo *die Reise*).

³ Louis-Ferdinand Céline, *Potovanje na konec noči*, Zbirka Sto romanov, Cankarjeva založba, Ljubljana 1989, str. 53.

⁴ Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja so začeli peš potovati tudi mnogi meščanski avanturisti, kot nasprotje pomehkuženemu in razvajenemu plemstvu. Eden takih je bil tudi J. G. Seume, ki se je podal peš iz Leipziga do Sirakuz. Glej: Klaus D. Olof, Miloš Okuka (Hg.), *Traumreisen und Grenzüberschreitungen*, Drava Verlag, Celovec 1995, str. 66-83. Andrej Studen, *Iz avanturizma v turizem*, v Zbornik referatov 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Razvoj turizma v Sloveniji, str. 96-104.

vedno več jih je bilo, ki so krenili na pot in jih ni bilo pretirano strah. "Če se je evropski človek oddaljšil od svojega domačega zvonika, ni več mislil, da se odpravlja na pustolovsko ekspedicijo, v veliko nevarnost: ceste so bile dosti boljše, zveze lažje; začeli so – to je bila revolucija – potovati celo ponoči. Vrata mest se niso več zapirala, kadar je udaril večerni zvon, in postiljoni so pogumno podili svoje konje po temnih poteh; prihranili so polovico časa".⁶

Priljubljenost potovanj je nenehno naraščala. Vzporedno s tem je prišlo do temeljnih sprememb v prometu, kar je bilo pogoj za to, da so začeli potovanje z avanturami ceniti kot pozitivno doživetje. Okoli srede 18. stol. je poštna postava (Ordinari-Post) določila: določen čas za redni promet s poštami kočijami med nekaterimi mesti. Tako je bilo moč napraviti potovalni načrt in potovati v oddaljene kraje (in nazaj) za fiksne cene. Z rednimi linijami oz. povezavami je pošta vzpostavila tudi delno zaščito popotnikov in lastnine. Izboljšali so tudi potovalne pogoje, tako da je potovanje v kočiji postalo udobnejše.⁷ Potujoči so se morali za svojo varnost v poštah kočijah podrediti nekaterim zahtevam, ki so jih prav tako določali poštni patent (Post-Patent). Podatki za slovenske dežele oz. za dedne c. kr. dežele pravijo, da so morali potniki v poštah kočijah spoštovati določene predpise. V sedemdesetih letih 18. stoletja se je moral potnik med drugim držati naslednjih pravil: v poštno kočijo ne sme vzeti biča in samo dovoljeno količina prtljage; vsaki oblasti mora pokazati potne listine, če ta to zahteva; v kočijo ne sme jemati pisem in paketov; med potjo se ne sme presesti v drugo kočijo; prtljago sme prinesiti v nedeljo ali na praznik; skozi kraje se ne sme voziti s prižganimi baklami; na mejah in mitnicah je potrebno plačati mitnino; prtljago mora pred tatovi varovati sam.⁸

Zakaj so potovali?

V 18. stoletju se potovanja res razmahnejo. Potujejo učenjaki in pustolovci; nekateri brez de-

narja kot avanturisti, drugi kot povabljeni gostje akademij, vsi pa z namenom spoznavanja sveta, nabiranja izkušenj in pridobivanja novih, koristnih znanj. Leta 1755 govori J. J. Rousseau o "velikih kozmopolitanskih dušah, ki zmagujejo namišljene pregrade med ljudstvi..."⁹ V prestolnicah in na poti so udobno zleknjeni na mehki klopi kočije opazovali naravo, katero so enačili z razumom. Potovanje je postalo nekaj običajnega. Sodobniki so ga dojeli kot odlično priložnost, da si s premerjanjem novega, širšega prostora razširijo lasten horizont. Potovanje je postalo doživetje, seveda za tistega, ki se ga je lotil, in gotovo se je vrnil kot prerujen.¹⁰ Potovali so, kot bi hoteli dobiti zanesljivejšo posest svojega kraljestva, svojega kraljestva brez primere. Potovanje je spremenilo svoj značaj, ni bilo več muhasti domislek tega ali onega preveč radovednega posebnega, ampak je bilo učna doba, delo, izpopolnitev vzgoje; to je bila resnična šola Evropejcev. Angleži so hodili na svoje veliko potovanje, pod vodstvom vzgojitelja; Nemci so se zavedali, da njihovo oblikovanje ni popolno, če se ne gredo omikati v tujino; Italijanov in Francozov je bilo povsod dosti. Rusi niso bili več tisi čudni Moskoviti, ki pretepajo svoje žene¹¹ in katerih pojava je iznenadila prejšnjo generacijo: polagoma so prihajali in trošili svoje rublje v velikih zahodnih mestih, posebno v Parizu. Vsi pomembni ljudje tega časa so bili vsaj en del svojega življenja na potovanju, in ne zgolj na poti od doma do cerkve, šole ali salona, na "resničnem" potovanju v oddaljene, tuje dežele. Obiskovali so znamenite prirodoslovne muzeje in druge zanimivosti; vzklike občudovanja so jim izvajali kamni, ki vsebujejo vodo, okamenine in velikanske živali, vznemirja joče igre stvarstva. Obiskovali so učenjake v njihovih skromnih hišah in prisostvovali sejam Akademij. Merili so cerkve in preštevali stopnice grajskih stolpov. Glasba jim je bila v veselje, s potovanjem so radi prinašali nove partiture, ki so jih nato poslušali v domovini. Vstopali so v ateljeje slikarjev in kiparjev, kupovali slike in kipe. Navade so prehajale iz dežele v deželo, italijanska opera, francoski salon, angleški popoldanski čaj, celo angleška malica; in tako je bila povsem upravičena govorica o 'skupnih evropskih navadah'.¹²

⁵ Eva Holz, *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju, predelana doktorska disertacija*, ZRC SAZU, Ljubljana 1994 (v nadaljevanju Eva Holz, *Razvoj ...*) str. 143

⁶ Paul Hazard, *Evropska misel v XVII. stoletju*, od Montesquieja do Lessinga, DZS, Ljubljana 1960 (v nadaljevanju Paul Hazard, *Evropska ...*), str. 404.

⁷ A. J. Ursula Becher, *Geschichte des modernen Lebensstil, Essen, Wohnen, Freizeit, Reisen, München 1990* (v nadaljevanju A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*), str. 198.

⁸ Eva Holz, *Razvoj ...*, str. 143.

⁹ Paul Hazard, *Evropska ...*, str. 238.

¹⁰ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 199.

¹¹ Charles-Louis de Montesquieu, *Perzijska pisma*, MLD, Maribor 2000. V 51. pismu piše Nagrum, perzijski poslanec v Moskvi, Uzbeku v Pariz, o navadah Rusov, ki naj bi pretepali svoje žene, v znak spoštovanja. Navada naj bi zamrla že za časa Montesquieuja; str. 96-98.

¹² Paul Hazard, *Evropska ...*, str. 404.

Izobraževalno potovanje je gnal naprej subjektivni motiv in je vključeval zunanji premerjen svet, v svet tistega, ki doživljal potovanje kot izkustvo. Tako je zabeležil Goethe v svojem Italijanskem potovanju: *"Ne morem opisati kako srečnega me dela moja narava: videti svet in česa vsega se dnevno naučim! In vendar mi skoraj nobena eksistenca ni uganka. Ravno to vse mi govori in se mi naznanja."* Kaže se srečno, da se nič ne vrine med popotnike in novi svet, niti posrednik niti službeno osebje. Tako ima Goethe vtis, da se je popolnoma potopil v tujce in prav tako sebe prepustil njim: *"In ker sem brez služabnika sem prijatelj s celim svetom. Vsak berač me opomni in govorim z ljudmi, na katere naletim, kakor da bi jih poznal že celo življenje. Vse to mi je v resnično veselje."* Tako se popotniki niso učili zgolj dejanskosti, ampak tudi bolje spoznavati sebe same.¹³

Iz teh zgodnjih popotniških motivov, po izkustvih in svetovnem dobičku, sta se razvila dva modela potovanj, ki sta se izoblikovala v teku 18. stoletja in skovala moderno potovalno prakso: izobraževalno potovanje in "daljinski turizem".¹⁴

Vzporedno omenjenima tipoma potovanj se je v tem času pojavil še tretji, ki ga poznamo še danes: odhod na oddih v zdravilišča. Tu sta se združevali želja krepiti zdravje in delovno storilnost, ki je bila povezana z novo zavestjo lastne telesnosti, s splošno radostjo nad družabnostjo, ki jo je bilo moč najti v znanih zdraviliških krajih.¹⁵ V modnih zdraviliščih tistega časa se je srečevala družba, ki je dajala ton sodobnosti, tako da so ti kraji predstavljali družbeni kozmos časa. Razgovori o politiki, znanosti, poeziji – Goethe je z nekaterimi znanstveniki občeval še potem, ko je že zapustil toplice –, prijateljsko razvedrilo, kratkotrajne zaljubljenosti, flirtanja..., z Goethejevimi besedami povedano: *"Takšno poletje v toplicah je resnično prispodoba človeškega življenja."*¹⁶

Tako kot so ljudje v primerjavi s prejšnjimi obdobji več potovali, so tudi več pisali, opisovali in zapisovali. Mnogi so beležili tudi svoja potovanja. S kakšnim namenom, se sprašujem? V glavnem zato, da bi ohranili lasten spomin na opravljeno pot in dogodke, ki bi jih sicer nezanesljiv

spomin utegnil pozabiti. Nekateri pa tudi zato, da bi se spomin na njih ohranili v kolektivnem spominu človeštva, v zgodovini? Bolj med prve lahko uvrstimo zanimive popotne zapiske Sigismunda von Hohenwarta, ki se je daljnega leta 1792 iz Celovca odpravil v Holandijo.

Sigismund von Hohenwart¹⁷

7. junija 1745 se je v Celju na Spodnjem Štajerskem očetu Sigismundu von Hohenwartu in materi Aloisiji Killau von Edelstein rodil sin, ki sta ga krstila za Sigismunda. V šole sta ga poslala v kranjsko deželno prestolno mesto Ljubljano, teološke študije pa je nato nadaljeval in zaključil v Gradcu. Takoj po koncu študija se je podal na Koroško, v Krko (Gurk), kjer se je (v samostanu, ki ga je ustanovila že Sv. Hema) pridružil redovnim bratom Sv. Avgušтина,

Leta 1784 je postal konzistorialni svetnik Krške škofije, 1785 stolni dekan, 1788 škofovski generalni vikar, 29. januarja leta 1809 pa ga je njegova visokost avstrijski cesar Franc I. imenoval za škofa v Linzu. Takšna je bila njegova duhovniška kariera.

Že za časa bivanja v dolini Krke se je predal študiju naravoslovja. Zbral in uredil je prve manjše prirodozlovnne zbirke in si začel dopisovati z ostalimi naravoslovnimi zanesenjaki in znanstveniki. Ko se je krški stolni kapitelj preselil v Celovec, so se mu odprle nove možnosti in razsežnosti za poglobljanje znanja. Tu se je srečal z novimi ljudmi, kot so bili baron von Wulfen, Giuliani, Rainer in drugi.

Že tedaj je začel preučevati Koroško in tudi Kranjsko, prehodil je večino koroških gora in z njih prinesel mnogo kamenin in drugih dragocenih "izdelkov" narave. Kmalu mu je uspelo postaviti lastno zbirko mineralov in drugih dragocenih kamenin. Njegova največja strast pa so bile konhilije. Zbirka je obsegala tudi primerke iz Južnega morja. V svoji prirodozlovnno-raziskovalni vznesenosti je izdal popolno *Flora Carinthia*, za katero je nekatere prispevke napisal tudi Wulfen. Zbirka hroščev, metuljev in ptičev, ki jo je spravil skupaj, je obsegala približno 4000 primerkov. Poleg vsega tega pa je bil še "srečni" lastnik mnogih fizikalnih in astronomskih pripomočkov ter izbrane knjižnice.

¹³ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 209.

¹⁴ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 200.

¹⁵ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 202.

¹⁶ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 203-204.

¹⁷ Celoten povzetek življenjepisa sem povzel po *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, von Dr. Constant von Wurzbach, Wien 1863, str. 206-207.

Kot navdušen naravoslovec se je podal tudi na Großglockner, ki ga je prvič osvojil v letu 1799, kar je kasneje ponovil še petkrat. Na enem izmed vzponov je celo izmeril njegovo nadmorsko višino. Eden izmed vrhov na poti na Großglockner, ki leži med Salmshöhe in Adlerruhe, se danes imenuje po Sigismundu: Hohenwarte ali tudi Hohenwartshöhe. Zaradi navezanosti na Alpe in zaljubljenosti v hojo po gorah, je večkrat zavrnil vabila na boljše službene položaje oz. imenovanja za nadškofa v Ljubljani, škofa v Trstu in Gorici, zavrnil je tudi povabilo na mesto direktorja c. kr. prirodoslovne in umetnostne zbirke.

Leta 1808 je bil odlikovan z viteškim križcem Leopoldovega reda, leta 1809 pa je sprejel škofovsko pastirsko palico v Linzu, kjer je ostal v stiku s svojimi ljubljanimi gorami. Ker pa je bil v tem času papež Pij VII. Napoleonov ujetnik, Sigismund do 7. maja leta 1815 ni dobil papeževega blagoslova za opravljanje nove službe.

V času svojega naravoslovnega raziskovanja je objavil tudi nekaj člankov, ki so izšli v strokovnih revijah. Med drugim je kot samostojno publikacijo v dveh zvezkih izdal *Botansische Reise in Kärnthen* (Celovec 1792 in 1812). Kot naravoslovni navdušenec je bil član več prirodoslovnih društev: v Berlinu, Erlangenu, Jeni in Regensburgu, poleg tega je bil dejaven soustanovitelj Ekonomske družbe v Celovcu. V rastlini iz družine *Caryophyllaceae* pa je dosegel svojo nesmrtnost, saj se po njem imenuje *Saxifraga Hohenwartii*. V osemdesetem letu starosti je 22. aprila 1825 umrl v Linzu. Njegove bogate zbirke z izjemo fizikalnih instrumentov so danes last Joanneuma v Gradcu.

Pot proti Holandiji

V ponedeljek 10. septembra 1792, torej v času, ko se je zaradi revolucionarnih homatij v Franciji strah razlezel po Evropi, se je Sigismund von Hohenwart odpravil na dolgo in težavno pot. Cilj njegovega potovanja je bila Holandija. Tjakaj se je odpravil s svojim služabnikom Leonhardom in mladim gospodom de Thijsom. Za slednjega ga je nekdo poprosil, da ga pospremi v severno deželo mlinov in tulipanov.

Na svojem popotovanju, ki je trajalo dva meseca, od 10. septembra do 11. novembra 1792, je vestno beležil kraje in dogodke. Zapisoval in opisoval je stvari, ki so pritegnile njegovo pozor-

nost, stvari, ki so ga zanimale, pogovarjal se je z ljudmi, ki so imeli podoben interes kot on sam. Sklepal je nova prijateljstva in občudoval tehnične dosežke dobe. Bil je človek svojega časa, trdno vpet v glavni tok, ki ga je gnala želja po znanju – naravoslovnem znanju.

Že 11. septembra ga je zateklo viharo in mrzlo vreme. Vihar je bil pustil posledice na poljščinah in hišah. Pot ga je vodila mimo kraja Innichen, blizu katerega izvira Drava, *“ki je tu še majhna kot gorski potok”*¹⁸.

13. septembra je naletel na Tirolce, ki so prevržali in prodajali češplje. Pogled nanje se mu je zdel precej nenavaden in zanimiv, saj so se le-ti z vso silo naprezali, medtem ko njihovi osli in muhe niso čutili nobene potrebe po podobnem početju. Od njih si je kupil 18 češpelj, ki so bile cenejše kakor v Celovcu. To sadje *“iz Etschlanda”* se mu je zdelo *“zares izvrstno”*¹⁹. Med potjo mu je poznavalsko oko hitro zaznavalo različne kamenine, s katerimi je bila tlakovana cesta, v spomin so se mu vtisnile celo lepe barvne mešanice. Tudi kamenine ob cesti mu niso ostale skrite, ko je opazoval prehod iz apnenčaste pokrajine v pokrajino, kjer prevladuje granit. Ko se je pripeljal v Stirzing, si je dobro ogledal mestno arhitekturo in zapazil posebnost dvo in tri nadstropnih hiš.

V trgu Matrey se je (14. septembra) napotil celo v evangeličansko cerkev, prav v času, ko je tamkajšnji pastor nekaj prebiral, česar pa Sigismund ni razumel. V Matreyu je ugledal tudi prvi strelovod, ki ga je tako navdušil, da si ga je skiciral v svoj dnevnik in k skici dodal še natančen opis.

15. septembra je dosegel Innsbruck (*Incpruk*), kjer je ostal do 16. septembra. Potek poti je vestno spremljal in beležil, prepisal si je celo besedilo z miljnika v Schönbergu, ki oznanja graditelja ceste in govori o potovanju papeža Pija VI., ki je tod potoval z Dunaja v Innsbruck, ter o zgodovinskem pretoku skozi omenjeni kraj.²⁰ Postanku v Innsbrucku je v popotnem dnevniku namenil nekaj več prostora, zlasti na mestu, kjer je opisoval zbirki umetnin in fizikalnih instrumentov. Vsebina druge ga je še posebej pritegnila, v njej pa zlasti neka optična naprava, sestavljena

¹⁸ AS, osebni fond, Sigismund von Hohenwart, *Reisejournal über die nach Holland unternommene Reise im Jahr 1797*, (dalje AS, osebni fond, Sigismund...), str. 1.

¹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 2.

²⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 3.

Veduta Utrecht, J. C. Drochslout 1650-1665

iz desetih zrcal.²¹ Tu se je tudi prvič na poti srečal z nekim profesorjem, gospodom Leichardingom, ki mu je pokazal zbirko mrčesa in metuljev. Poleg njih je videl še zbirke ptičev in konhilij, ki pa nista bili nič posebnega.²² Kar se tiče konhilij, je bilo verjetno kar težko zadovoljiti Sigismundovemu okusu, saj je v svoji zbirateljski vnemi spravil na kup bogato zbirko konhilij, ki jih danes hrani graški muzej Joanneum.²³

Pri prof. Leichardigu ga je navdušila tudi zbirka fizikalnih instrumentov, zlasti sončna ura in Zofmaanov mikroskop. Njuno slovo je moralo biti prisrčno, saj pravi, da mu je g. profesor "podaril spihex in botanično knjigo."²⁴ Nato je obiskal gospoda Ertla, gubernialnega svetnika in referenta za duhovne zadeve in g. von Ployerja, ki sta mu pokazala vsak svojo zbirko mineralov. Slednji mu je obljubil, da mu bo podaril nekaj primerkov. Ko se je odpravil na ogled zbirk na gradu Ambras, je tam verjetno dobil nekakšen katalog razstave, saj pravi: "Kar sem videl na gradu Ambras, je zapisano v knjigi, ki mi jo je podaril g. von Prenisser."²⁵ Nad zbirko je bil resnično navdušen, saj jo je v popotnem dnevniku priporočil v ogled vsakemu, ki bi potoval mimo.

Na obisku pri profesorju Amfertu je videl električni stroj in še mnoge druge električne 'igračke'. Eno izmed njih je celo opisal in narisal ter prisostvoval demonstraciji nekaterih poskusov.

16. se je napotil dalje proti Ziemlu. Spremljal je kultivirano pokrajino, zasejano "s tirolsko pšenico."²⁶ Šel je mimo neke, očitno znane "luknje, iz katere je tirolski lovec, misleč ustreliti volilnega kneza, ustrelil njegovega generala, ki je slednjega spremljal ob boku."²⁷ Pot se je nato vila dalje med polji krompirja, od Barbisa (danes Barwies) do Nasseritha pa je šla skozi zaraščene gozdove.

Od Nasseritha do Lermosa je potoval skozi naseljeno gozdnato pokrajino. Pred krajem Reit je naletel na ruševine utrdbe Ehrenberg. Pri Füssenu pa ga je očaral slap, s svojo igro padanja in pršenja vode nazaj v zrak. Tu, pravi, "so z velikimi stroški speljali"²⁸ vodo do mlina. Hiše v tej pokrajini so bile krite z opeko.

Nadalje je pot tekla mimo Obernsdorfa, ki je bilo gospostvo v rokah bavarskega volilnega kneza. Spotoma si v je Kaufbayernu ogledal samostan, kjer je živel in v letu "1744 umrla sveta Crescentia."²⁹ Pokazali so mu njen grob v skromni cerkvi, v kateri pa hranijo vreden zaklad, ki "človeka spravi ob sapo,"³⁰ predvsem ostrmi nad tem, "da je bilo v tako kratkem času tako mnogo darovanega."³¹ Tu je tudi ponovno prisostvoval evangeličanski maši, toda tudi tokrat ni "uspel razumeti" pastora, ki je "nekaj bral iz svoje knjige."³² Na neki hiši je posebno pozornost ponovno pritegnil strelovod "prav

²¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 4.

²² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²³ O njegovem navdušenju nad omenjeno živalsko vrsto priča tudi korespondenca z Žigo Zoisom. V pismu z dne 26. julija 1799 Zoisu zapiše, da mu je zbiranje konhilij najljubša stroka. Poleg konhilij ga je zanimala tudi mineralogija, preučeval je kamenine Koroške dežele, pri tem mu je bilo prijateljstvo z Žigo Zoisom v veliko pomoč. Iz pisma je razvidno, da je bil Zois tudi Hohenwartov mecen, saj se je le-ta nemalo krat nanj obrnil s prošnjo za finančno posojilo, češ, da je priložnost ugodna in zbirka resnično poceni. Fotokopije pisma s transliteracijo H. Clemenza se nahajajo v arhivu ISL ZRC SAZU, pod zaporednimi številkami od vključno 79 do 163, še ne transliterirana pa pod signaturo RAR M 8 P 33 - 43. Popis korespondence v: Jože Faganel, Zoisovi rokopisi, ISL ZRC SAZU, Lj. 1999, str. 65-74, 149, 156.

²⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

²⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

²⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

³⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

³¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

³² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

posebne vrste,³³ ki ga je vestno narisal in opisal v svojem dnevniku.

18. septembra se je Sigismund odpravil proti Augsburgu. Na poti ga je spremljala *"lepa, neskončna ravnina z lepimi njivami in polji,"*³⁴ od Schvabmünchna do Augsburga pa se mu je ob poti pridružil *"drevored topolov."*³⁵

V Augsburgu je preživel 18. in 19. september. Mesto s 36.000 prebivalci se mu je sicer zdelo veliko, vendar v njem ni srečal mnogo ljudi, *"ker so večinoma tovarnarji, trgovci in drugače zaposleni."*³⁶ Čudno se mu je zdelo, da so vhodna vrata hiš zaklenjena in da moraš pozvoniti, če želiš vstopiti. Zanimive so mu bile naprave, narejene iz zrcal, pritrjenih na okna, ki omogočajo, *"da se v hiši takoj vidi, kdo zvoni,"*³⁷ ne da bi se moral bodoči gostitelj sploh postavil k oknu. Pri gospodu Heschelu je videl lepo izdelane primerke matematičnih in fizikalnih instrumentov. Odšel je tudi v cerkev Sv. Ulricha, ki je bila najvišja zgradba in zato na vrhu zvonika *"opremljena s strelovodom."*³⁸ Poleg ostalih cerkva je obiskal tudi jezuitsko. Za jezuite, katerim njegova sodobnost ni bila naklonjena, ugotavlja, da so *"še vsi skupaj, kot so bili in skrbijo za šole ter sprejemajo kandidate, le obleka se /jim/ je malce spremenila. Ob ukinitvi reda so jih napravili za državljane, zato jih ne smejo odstraniti."*³⁹ Ob sprehodu po mestu se ni ustavljal le v cerkvah. V svojih zapiskih je podrobno opisal tudi mestno hišo in največjo gostilno v mestu, ki *"se imenuje 'Pri treh zamorčkih' (Zu den 3 Mohren), kjer je cesar, ko je potoval tu skozi, zaukazal počitek."*⁴⁰ Ne pove popolnoma jasno, za katerega cesarja gre, morda za cesarja Avgusta, katerega spomenik stoji na enem izmed trgov v mestu in ga Sigismund omenja v sklopu opisa Augsburga. Tu je obiskal še gospoda Paula von Cobresa, za katerega pravi, da *"si dopisuje s Zoisom in mi je obljubil svojo naklonjenost."*⁴¹ Cobres mu je bil res naklonjen, saj si je pri njem lahko ogledal *"veli-*

*častno zbirko mineralov."*⁴² Poleg teh je imel Cobres še ogromno zbirko konhilih, pospremljenih z risbami. Za povrh je pri njem mogel občudovati še *"najlepšo knjižnico, kar jo lahko ima zasebnik, z vseh področij prirodoslovne zgodovine."*⁴³

19. septembra je prispel v Ulm. *"Zaradi vojne draginje"*⁴⁴ so bili prispevki na postajah do Ulma višji kot drugod. Za pokrajino okoli Ulma je ugotavljal, da je zasajena predvsem z lanom. V zvezi s tem je opisala trlico⁴⁵ in način dela z njo, saj ženske *"večinoma čepijo v krogu, medtem ko trejo lan."*⁴⁶ Sicer pa mu Ulm sam s svojimi staromodnimi obrambnimi napravami ni bil preveč po godu, predvsem ga je motilo neprestano novčenje rekrutov.

Dalje se je odpravil 20. septembra, potem ko se je *"bil oskrbel z okusnim ulmskim kruhom,"*⁴⁷ katerega so bojda že tisti čas dostavljali celo na Dunaj. Budno oko, občutljivo predvsem za naravne značilnosti, je na nadaljnji poti, na cesti preko Neuwestetena zaznalo *"umazano-bel apnenec,"* pomešan *"z lepimi dendriti."*⁴⁸

V Gestlingenu se je spustil v kupčijo, vendar je svojo zbirateljsko strast kmalu obžaloval. Predvsem zaradi tega, ker se je po opravljeni transakciji le s težavo otresel prodajalk.⁴⁹ Vendar mu je nadaljevanje poti *"skozi drevored češpelj ali topolov"*⁵⁰ prineslo estetski užitek, saj se mu je zdela narava tako zelo lepa, da bi jo morali krajinarski slikarji kar naprej slikati.

Mimo Göpingena, kjer je opazil lep kamnit most preko reke, je prišel v Blechingen, kjer ga je navdušil lesen most preko reke Neckar, ki naj bi bil zgrajen *"zelo umetelno in po vseh mehaničnih zakonitostih."*⁵¹ V tem kraju je zapazil vinograde, vlekli so se vse do Stuttgarta in še dlje, ki naj bi dajali okusno kapljico *"nekerwein."*

³³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 8.

³⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 8.

⁴⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 8.

⁴¹ V Zoisovi korespondenci se nahaja 14 pisem, ki jih je Cobres od leta 1795 do 1806 pisal Zoisu. Iz pisem je razvidno, da sta bila Cobres in Zois poslovna prijatelja, ki ju je zblíževalo zbirateljsko navdušenje nad kameninami in ostalimi prirodoslovnimi rečmi. Fotokopije pisem

s transliteracijo H. Clemenza se nahajajo v arhivu ISL ZRC SAZU, pod zaporednimi številkami od vključno 605-617. Popis korespondence v Jože Faganel, Zoisovi rokopisi, ISL ZRC SAZU, Ljubljana 1999, str. 113-115; pismo Zoisu Cobresu, str. 40.

⁴² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁵ Trlica – lesena priprava za trenje lanu, konoplje, SSKJ.

⁴⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

Preko Esslingena je prispel v Stuttgart, kjer si je priskrbel prenočišče v gostilni *"pri Jeleni"*.⁵²

Samo mesto si je podrobno ogledal. Predvsem se mu je zdela rezidenca volilnega kneza *"re-snično kraljevska"*.⁵³ Večjo pozornost kot koncertni in marmornim dvoranam je namenil strelvodnemu sistemu, ki ga je ponovno skiciral na rob dnevnika. Pokrajina okoli mesta se mu je zdela naravnost *"rajska"*,⁵⁴ saj pravi: *"Nikjer nisem videl tolikšne množine sadnih dreves, ves čas potovanja od postaje do postaje se vozimo mimo sadnih drevoredov."*⁵⁵

Iz Stuttgarta se je odpravil 21. septembra in prispel v deželo Pfalz. Na poti je šel skozi mnoga mesteca naseljena predvsem z Judi, ki so tačas ravno *"obhajali svoj Sabbath"*.⁵⁶ Njegovo uho je tu zaznalo še neprijetno trobljenje postiljonov, *"kar mi ni ugajalo."*⁵⁷

22. septembra se je iz Bruchsala, *"kjer ima speyerški knez rezidenco"*,⁵⁸ odpeljal proti Winslochu in od tam v smeri Schwetzingena in Mannheim, kjer je napel vsa čutila in še posebno oči, *"da se mi kaj lepega ne izmuzne."*⁵⁹ V vrtu volilnega kneza si je želel vse do potankosti vtisniti v spomin, obregniti pa se je ob *"tempelj flore, ki ima na ploščici napis: Caroli a Linne Systema Vegetabili. - V botaničnem vrtu bi Linnee ne bil našel mnogo za svoj sistem, čeprav je sicer vse lepo in veličastno."*⁶⁰ Njegovemu pogledu se niso mogli skriti niti *"večšpični strelvodi, kot jih je v tej okolici večkrat moč videti."*⁶¹ Ko se je dobra nagledal kipov, vodometrov, rastlin in izklesanih ptičev na vrtu volilnega kneza, se je odpravil dalje in se zaustavil v Mannheimu. Tu so ga navdušile predvsem *"lepe sprehajalne poti s kamnitimi stebrički, ki so povezani z verigo in vključeni v drevored, tako da nobena kočija ne more ovirati sprehajalcev."*⁶² S streh hiš pa so se mu ponovno smejali večšpični strelvodi. Izjemno pa ga je navdušil razgled iz mestne zvezdarne: *"Razgled od tam je veličasten, ob jasnem*

*vremenu vidiš preko 52 mest in zaplat."*⁶³ V fizikalni zbirki se je srečal s strelvodom in uro *"z igro zvonov, ki pozvoni kakor hitro se vreme spremeni."*⁶⁴ Poleg tega je bil tam še nekakšen električen stroj. Bolj kot ostali predmeti mu je ugajal *"zelo majhen elektroskop v steklenički,"*⁶⁵ ki ga je podrobno opisal in skiciral na dveh skicah ob robu dnevnika. Ne le naravoslovni poskusi in inštrumenti, tudi kakšen kip je pritegnil njegovo pozornost, vendar bolj iz tehničnega vidika, ker je bil na primer velik in *"ulit iz enega kosa."*⁶⁶ Prav tako se mu je zdela veličastna knjižnica, ker je *"vsebovala preko 100.000 zvezkov."*⁶⁷ Poleg tega si je ogledal še prirodoslovno zbirko, galerijo slik in dvorano antikvitet.

23. septembra je ugledal Ren, ki ga je prečkal preko pontonsketa mosta, sestavljenega *"iz dobrih 30 čolnov."*⁶⁸ V pokrajini je opazil, da na nekaterih krajih pridelujejo tobak, večinoma pa je *"v peščenih predelih"*⁶⁹ uspeval le krompir. Mimo Wormsa in Oppenheima se je pripeljal do Mainza. Mesto samo, kjer je *"posebno velika stolna cerkev s precej stolpi in kupolami,"*⁷⁰ mu je ugajalo. Navdušil ga je tudi pontonski most sestavljen iz 476 čolnov.

*"Skozi drevorede in vinograde,"*⁷¹ se je 24. septembra odpravil iz Mainza proti Wiesbadnu. Pri Wiesbadnu so tudi toplice in *"v Schwalbachu je znana schwalbaška izvirska kislá voda, ki jo pošiljajo v mnoge province."*⁷² Od Wiesbadna dalje je začel opazovati, da se je cesta vidno poslabšala, predvsem *"do Naßsteterja in Nassaua so ceste v sramoto vladi, slabše kot si more človek zamisliti, nobena kamnita ali gorska cesta pri nas ni tako slaba kot so tu pošne ceste."*⁷³ Ko se je kočija zibala preko omenjenih kolovozov, ga je prešinjal strah, da bo nekje na poti *"obstal ali se prevrnil."*⁷⁴ Nassau sam se mu je precej zameril, ne samo, da *"niti na enem kraju ni postavljenega mostu,"*⁷⁵ tudi *"poštni ljudje so tu najbolj grobi*

⁵² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁶⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁶⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁶⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁶⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁷⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁷¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

in najsebičnejši v celem cesarstvu.”⁷⁶ Nikdar ni so bili zadovoljni s plačilom, za povrh pa so bili še slabi vozniki, od vsega so znali najbolje ‘voziti’ *“edino le vrčke, ki si jih dajo vedno do roba napolniti.”*⁷⁷ Res so mu morali biti zoprni, saj jim je posvetil kar nekaj vrstic v svojem potovalnem dnevniku, v katerem se je sicer redko posvečal ljudem. Razjezili so ga tudi *“s tobačno pipo v ustih, s katero odišavljajo potnike na najbolj neprijeten način.”*⁷⁸ In ne le poštni ljudje, tudi gostinski delavci so mu potegnili živec, saj *“od natakarev so običajno tam 2 do 3 nališpani gospodiči, ki se lranijo z ‘maščobo’ popotnikov.”*⁷⁹ A to še ni bila zadnja stvar, kajti, ker hudič nikdar ne pride sam, se je tu pojavila še neprijetnost v zvezi z mnogimi vrstami denarja, *“katerih čisto niti domačini ne poznajo vseh.”*⁸⁰ In ko je prestal vse omenjene nevšečnosti, se je usedel v gostilno, da bi v miru použil večerjo, a kraj se je zdel zaklet, kajti *“zahteval sem 2 večerji in sem jih vrh vsega dobil 6 in 8 in še desert; in dasiravno sem to poslal nazaj, sem moral vse prav drago plačati.”*⁸¹ Kar se tiče nališpanih natakarev, je bilo od tedaj dalje bolje, da se mu niso več prikazali pred oči, ker mu *“razdražijo žolč, če le kakšnega uzrem.”*⁸²

Končno se je prebudil nov dan in Sigismund je 25. septembra odpotoval v Koblenz. Tegobe prejšnjega dne so bile izginile, spričo pogleda na pontonski most pred Koblenzom, *“ki je dejansko mehanični umetniški izdelek. Pritrjen je na 9 čolnov, osem jih gre sem ter tja, deveti pa nepremično stoji sredi Rena.”*⁸³ Most je vozil le en človek, *“in sicer brez večjega napora.”*⁸⁴ Tu se reka Mosel izliva v Ren in *“že vidimo jadrnice, celo iz Holandije.”*⁸⁵ Pri Adernachu ga premotijo kupi kamenja, imenovanega Thras, ki so ga odvažali v Holandijo, *“kjer ga uporabljajo pri vodo-gradnji.”*⁸⁶

Nadaljevanje poti ga je preko Remagena privedlo v Bonn, *“kjer je rezidenca volilnega kneza.”*⁸⁷ Malce negodovanja so tedaj pri Sigismun-

du vzbudile cestne zapore, ki so zahtevale, da *“moraš imeti mošnjiček venomer pri roki,”*⁸⁸ kljub temu, da ceste niso bile kaj prida in je bil popotnik tako *“dvakratno kaznovan.”*⁸⁹ Prvikrat na potovanju so - poleg žensk, ki so predano molile, ko je bil pri dveh evangeličanskih mašah, kmalu po tem, ko se je odpravil na pot, - njegovo pozornost pritegnili kmetje, ki *“tu nosijo modre lanene srajce, ki jim segajo do kolen, v njih izgledajo kot so nekoč pri nas izgledali zastavonoše pri procesijah.”*⁹⁰ Morda pa so kmetje zbudili njegovo pozornost zaradi hrupa, ki so ga ustvarjali s prevažanjem repe na vozovih, na katere *“k zatiču namestijo skupaj zvite šibe, tako da kolesa pri vrtenju udarjajo ob napero, kar ustvarja bobnenje, ki ga jemo slišati od daleč.”*⁹¹ Spet je moral paziti na svoje denarce, kajti *“tu te v krčmah tudi pošteno ogoljufajo.”*⁹²

26. septembra je *“skozi lipov drevored”*⁹³ dospel v Köln. Preden je zavil v mesto samo, je opazil revno zgrajene hiške, ki pa so bile krite s kamnitimi ploščami ali opeko. Posebno zanimiv se mu je zdel način nočnega oznanjanja ure: *“Nočni čuvaj je tolikokrat pihnil v volovski rog, kolikor je bila ura.”*⁹⁴ Mesto, ki je takrat premoglo okoli 40.00 prebivalcev, je *“veliko, vendar redko poseljeno”*⁹⁵ in še večinoma se mu je zdelo, da je videl *“skoraj več duhovnikov kot ostalih ljudi.”*⁹⁶ Kölnska gotška katedrala, *“kjer ležijo sveti trije kralji,”*⁹⁷ je še danes ena izmed zaščitnih značk severnega vele-mesta ob Renu. In tudi pri Hohenwurtu je vzbudila občudovanje, seveda si jo je najbolj zapomnil po tehničnih značilnostih: *“...zvonik je zelo širok, in zviška tečejo posamezni, mislim da kamniti prečniki, /.../ Cerkev je 800 čevljev dolga in 400 široka. Na oltarju leži v srbrnem in zlatem sarkofagu sveti škof Engelbert; lepi so štirje uliti svečniki, ki tehtajo vsak po 400t. Lepa so okna iz starega barvanega stekla.”*⁹⁸ Po ‘turističnem’ ogledu katedrale si je dal duška in *“zavil v krčmo pri Sv. duhu, kjer je lep razgled na Ren.”*⁹⁹ Od tu se mu je razkril pogled na trgovske ladje, ki so večinoma prevažale premog.

⁷⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁸⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁹¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

Zaprisega civilnih pooblaščenecv konec 18. stol.

Nato se je pri Bartolomeju Hübschu navdušil nad *"veličastno zbirko rokopisov, starin, nara-voslovnih primerkov,"*¹⁰⁰ ter drugih dragoceno-sti in umetnin, *"v količini, ki je nisem srečal še pri nobenem zasebniku."*¹⁰¹ Da si je vse skupaj lahko ogledal, je porabil *"veliko časa,"*¹⁰² pred-vsem pa mu je bilo po godu to, da je bila zbirka dostopna vsakomur. Poleg 'negibnih' zbirk se mu je oko ustavilo tudi na preprostih ženskah, ki *"nosijo tu črne rute preko glave."*¹⁰³ Po ogledu grobnice svetih treh kraljev je odšel še v novo zgrajeno benediktinsko cerkev, ki jo je tudi po-drobno opisal.

Med bivanjem v Kölnu se je enkrat povzpел *"na holandsko ladjo, kjer so bile sobe in stranske kabine ljubko in dobro urejene."*¹⁰⁴ Na krovu je opazil *"pritrjen stroj, ki služi za nalaganje blaga z brega."*¹⁰⁵ Kot kaže, v Habsburški monarhiji v

takratnem času trgovske knjige še niso bile pre-tirano v rabi, saj Sigismund ugotavlja, da so v Kölnu kar *"pogoste."*¹⁰⁶ Ko je 27. septembra na-daljeval pot, je *"ponovno opazil, kako velik naj bi Köln bil, kajti od krčme pri Sv. Duhu smo se vozili skoraj ½ ure, preden smo bili izven hiš /mesta/."*¹⁰⁷

Preko Berga se je skozi lipov drevored po *"os-tudni"*¹⁰⁸ in tudi dragi poti pripeljal do Jüllicha, od tu pa naprej skozi Aachen, za katerega je poe-tično pripomnil, da *"ima nekatere ne neprivlač-ne hiše,"*¹⁰⁹ vendar pa je bila *"skoraj v vsaki pro-dajna šupa."*¹¹⁰

Občutek za opazovanje zunanjih značilnosti pokrajine in ljudi mu je narekoval pisanje dnev-nika. V ušesa mu prodirajo francoske besede kmetov, ki *"se vozijo z dvoosnimi širokimi vozo-vi, imajo večinoma trojno zavihane klobuke in*

¹⁰⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

¹⁰¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

¹⁰² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

¹⁰³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 18.

¹⁰⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 18.

¹¹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 18.

modre bombažne halje preko jaken. Čudno zveni nemškemu ušesu, ko sliši te dedce, ko se med seboj pozdravljajo: *Serviteur Monsieur!*"¹¹¹ Pred Lüttichom, današnjim Liegem¹¹², postane vožnja rahlo utrudljiva, ker je cesta "večinoma tlakovana."¹¹³ Ko se razgleduje po pokrajini, ki mu je sicer všeč, opazi, da "se še vidi opustošenje, ki ga je pustil nizozemski tumult,"¹¹⁴ ki se je začel kuhati v času jožefinskih reform in je 24. oktobra 1789 prerasel v oboroženi spopad.¹¹⁵

Lüttich je imel v takratnem času pomembno središčno vlogo, "mesto naj bi imelo 100.000 prebivalcev."¹¹⁶ Nad mestom je navdušen, saj pravi, da je živahno in polno ljudi. V tem živahnem direndaju je uspevala tudi kramarska trgovina z "vsemogočim blagom, ki si ga moreš zamisliti."¹¹⁷ Poleg krame pa so meščani že takrat vedeli kaj je najdonosnejši posel in so zato izdelovali "mnogo strelnega orožja,"¹¹⁸ s katerim so tudi trgovali.

Zadnji dan meseca septembra se je napotil k "Madame Horteux na Champlon, katere grad leži že v Luxemburgu."¹¹⁹ Pot do njenega posestva je šla preko "precej puste pokrajine"¹²⁰ in tudi ceste so bile slabe. Je pa imel zato grad sam "prijetno lego, okolica je rodovitna in srečaš mnoge reči, ki služijo zabavi."¹²¹ Na gradu se je očitno lepo zabaval, ni pa počel nič tako znanstvenega, da bi bilo vredno to zabeležiti v dnevnik.

3. oktobra se je vrnil v Lüttich. Tedaj je bilo tu že precej vojske, srečal je "cesarske huzarje in kanonirje."¹²² 4. oktobra se je udeležil slovesne maše "v čast kronanja cesarja."¹²³ Ko se je ka-

sneje, ob 8. uri udeležil še maše v Kolegijski cerkvi, se je prvokrat na poti srečal z berači, ki so bili takrat nekaj povsem običajnega ob poštnih poteh in je čudno, da se s tem družbenim fenomenom ni srečal že prej. In Lüttich je bil očitno 'Meka' za berače: "v mestu, kjer koli hodiš ali stojiš, naletiš na razcapane in na pol nage pohablence in bedo."¹²⁴ Tedaj se mu je prebudilo sočutje in zazdelo se mu je nepojmljivo, "da tem ne dodelijo zatočišča."¹²⁵ Ni pa opazil le stiske in bede beračev, ampak tudi kulinarčne in gurmanske užitke meščanov, ki "predvsem radi jedo jedi, ki jih dnevno, v velikih količinah prinesejo v mesto."¹²⁶ Poleg podeželja, ki je verjetno zalagalo mesto z zelenjavo, sadjem in mesom, so iz Antwerpna vozili "užitne školjke."¹²⁷

5. oktobra se je поблиže seznanil z delovanjem Feuerjevega parnega stroja, "s pomočjo katerega iz jam črnega premoga črpajo velike količine vode."¹²⁸ Stroj je bil podoben tistim, ki jih je poznal iz ogrskih rudarskih mest. Mesto je živelo tudi od rudarstva in nakopanega črnega premoga in ker so privlekli mnogo zemeljskih plasti na površje, je bilo "moč najti lepe primerke rastlinskih fosilnih odtisov."¹²⁹ Kmalu po ogledu rudarskih strojev in revirja, se je odpravil na obisk h nekemu "kapitanu Prütkeju, ki ima lep angleški vrt in majhno zbirko ptičev,"¹³⁰ potem pa se je sprehodil ob reki Maas, kjer so "urejeni drevoredi za kratkočasne sprehode."¹³¹ Mimogrede je videl hiše in utrdbo, "ki so med revoltom precej trpele."¹³² In tudi na denar je včasih pogledal: "Življenje tu, je v primerjavi z ostalimi kraji precej drago."¹³³ 6. oktobra se je "odpeljal v toplice, 2 uri daleč."¹³⁴ Tudi tu so ga najbolj zanimale tehnične naprave, saj si je "ogledal, vodni stroj, s katerim zvrta in obrusijo puško,"¹³⁵ in še nek "drug stroj, ki reže železo v tanke kovinske trakove."¹³⁶ Oba sta ga navdušila in predvsem za drugega je menil, da "je vreden posnemanja."¹³⁷ Delovanje drugega je opisal in skiciral na dveh risbah. Popoldan je privoščil svojemu telesu

¹¹¹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹² V enciklopediji Britannica, pod geslom Ltege, piše, da se mesto v nemščini imenuje Lüttich, na zemljevidu iz leta 1800, pa sta vrisana Liege in Lüttich, kot dva različna kraja, sicer blizu eden drugemu. Vendar gre pri Sigmundu verjetno za današnji Liege, ker je mesto že takrat imelo pomembno središčno vlogo in je bilo veliko, čeprav ne tako kot omenja on.

¹¹³ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹⁴ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹⁵ Avstrijska oblast se je uspela vrniti šele v letu 1790, s pogodbo v Den Haagu med Prusijo, Veliko Britanijo in Nizozemsko republiko. Prim. J. C. H. Bloom, E. Lamberts, *History of the Low countries*, New York, Oxford, 1999, str. 282-297.

¹¹⁶ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹⁷ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹¹⁸ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹¹⁹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁰ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²¹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²² AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²³ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁴ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁵ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁶ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹²⁷ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹²⁸ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹²⁹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁰ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³¹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³² AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³³ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁴ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁵ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁶ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁷ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

malce oddiha ter poskrbel za dušo, ko si je "ogledal 2 Kolegijski cerkvi, Sv. Pavla in Sv. Jakoba"¹³⁸ in v drugi poslušal "ko so peli večernice."¹³⁹ Spet ni ničesar razumel, za povrh pa je bil s svojim spremljevalcem edini obiskovalec v cerkvi. Veliko bolj pa je bil navdušen nad prehrano in pitjem čaja, ob katerem so si postregli z maslenim kruhom.¹⁴⁰

8. oktobra je Sigismund zapustil Lüttich in po reki Maas odrinil proti Maastrichtu. Seveda je prijetno potoval v razredu "za imenitne", ki je bil en šiling dražji od onega za "navadne."¹⁴¹ V Maastrichtu so garnizijski vojaki opravili nekakšen popis vseh, ki so prispeli z ladjo. Nato se je Sigismund nemudoma odpravil k nekemu gospodu "Crutsu, katerega naslov sem imel in sem od njega dobil podporo za nadaljnjo pot v Holandijo."¹⁴² Kljub temu, da se je v Lüttichu mudil precej dni, je bil vesel prihoda v Maastricht, čeprav je bilo mesto manjše in tu "večinoma govorijo flamsko in francosko, vendar tudi nemščina pride bolj prav kot v Lüttichu," pa še "ljudje so bolj civiliziran kot tam in tudi berači te ne nadlegujejo."¹⁴³ Imelo pa je to majhno mesto, "katerega garnizon šteje 7.000 do 8.000 mož,"¹⁴⁴ še neko pozitivno lastnost, namreč "v cerkvah je več pobožnosti."¹⁴⁵ Poleg g. Crutsa je obiskal še nekega gospoda Dechanta, ki mu je priporočil, naj se odpravi še v "slavni Sandberg, ki je ves podminiran in od koder pluje na stotine ladij polnih kamenja v Holandijo za vodogradnjo."¹⁴⁶ Obenem je tu sklenil še novo znanstvo "s tiskarnarjem Heronom, ki ima znanje v Surinamu in mi bo od tam naročil papilone in kolibrije,"¹⁴⁷ katere je plačal s škatlico školjčnega marmorja. Desetega je zapustil Maastricht. Odpeljal se je v poštni kočiji, "ki je bila tako revna kakor mrtvaški voz v Celovcu."¹⁴⁸ Prenočišče je našel v zadnji vasi pokrajine Lüttich, "kjer je bilo bivanje poceni."¹⁴⁹

Zjutraj je krenil dalje in pot je vodila mimo "Falkerschwenda, kjer dresirajo sokole za vse

evropske dvore."¹⁵⁰ V kočiji je spoznal še dva moža, ki sta mu lahko "dala nekaj nasvetov za... pot po Holandiji,"¹⁵¹ ker sta bila tudi sama navdušena 'naravoslovca'. Okoli 5. ure popoldan so prispeli v Herzogenbusch (danes Hertogenbosch), "ki je utrjeno, lepo in veliko mesto."¹⁵² Pokrajina okoli mesta se mu je kazala rodovitna in zanimive so se mu zdele tudi obrambne naprave pred mestom ter vodni kanal, kjer je "na začetku most, ki se na sredini dvigne, tako da morejo jambornice pluti skozi."¹⁵³

V tej pokrajini, si je od blizu in od znotraj ogledal ter popisal kmečka poslopja, ki "od zunaj ne izgledajo lepa, zgrajene so iz opeke in krite s slamo."¹⁵⁴ Ko pa mu je pogled zajadral v notranjost, je "skoraj v vsaki zelo čisto; povsod vidiš kamine in nad njimi snažno posodje in kuhinjske pripomočke."¹⁵⁵ V kaminih so tedaj kurili s šoto, za razliko od prebivalcev Maastrichta, kjer kurijo črni premog, ki "ga znajo tako dobro pripraviti in tako urejeno postaviti v kamin, da je veselje sedeti ob kaminu in piti čaj."¹⁵⁶ In tudi tu so pili mnogo čaja z maslenimi rezinami, "na katere naribajo švicarski sir."¹⁵⁷ Sigismund si je tu privoščil celo kapljico rujnega, kajti "najboljše je tu rdeče vino,"¹⁵⁸ kljub temu, da je bilo moč dobiti tudi druga vina. Na moč začuden je bil, ko je ugledal krave "takšne velikosti kot pri nas vole."¹⁵⁹

Ko se je 12. oktobra vkrcal na ladjo, je v množici opazoval ljudi, ki so večinoma puhali tobak. Z njihovih obrazov je prebral, da "ne mislijo ničesar,"¹⁶⁰ čeprav so dajali resen vtis. Glede kajenja mu je na uho prišla informacija, da je le-to "potrebno zaradi velikega izhlapevanja vode"¹⁶¹ Cel dan je prebil na ladji in plovba mu je bila po godu. Sam se je moral oskrbeti z živežem in "ker je bil postni dan, sem vzel košarico z maslom, sirom, hruškami, jabolki, kruhom in steklenico burgundca."¹⁶² Večino časa je prebil na krovu, "da sem užil prelep dan in videl veličastno pokrajino."¹⁶³

¹³⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 20.

¹³⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 20.

¹⁴⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 20.

¹⁴¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

Pot po Holandiji

Pred 10. uro je ladja prispela v Delft. Sigismund in njegov služabnik Leonhard, katerega bolj poredko omenja, a je očitno ves čas potovanja ob njem, sta prespala na ladji.

13. oktobra je ladja dospela v Den Haag, "plovba med vrtovi, paviljoni in mnogimi mlini na veter je bila očarljiva."¹⁶⁴ Ko se je tega dne nastanil "pri 7 cerkvah v Roni,"¹⁶⁵ je globoko zajel sapo in si ogledal mesto. Dih mu je zastal, ko je ugotovil, da je mesto "polno kanalov in v vsakem je polno ladij,"¹⁶⁶ iz prsi se mu je izvil vzklík začudenja: "Kakšni stroški so morali biti z graditvijo teh kanalov!... To je orjaško delo."¹⁶⁷ In vesel je bil zmage človeškega dela nad naravo, "da je gladina morja višja od dežele."¹⁶⁸ Ker so pašniki redno in obilno namočeni, so zelo travnati in "zato je tu moč videti tako lepo živino."¹⁶⁹ Upehan in lačen od dopoldanskega ogledovanja mesta, se je opoldan usedel "za običajno mizo za 8 oseb"¹⁷⁰ in se prepustil gostinski postrežbi: "Za prvo jed so prinesli na mizo morske ribe, med ostalimi veliko soljeno Laberdan* in polenovko", k temu še krompir, ki je tu zelo okusen, in še tu običajno masleno omako, pa še neko zeleno omako. Juhe nismo dobili. Za drugo jed so prinesli pečeno stegno, solato iz rdečega zelja in grah. Od mesa nisem jedel ničesar, ker je bil postni čas."¹⁷¹ Ko si je dodobra napolnil želodeček, je ponovno odšel na ogled mesta. Spotoma je zapazil, da "vsakemu po svoje pustijo vero."¹⁷² Ker je bilo in je Den Haag še vedno rezidenčno mesto, kjer je tudi današnji nizozemski parlament, se je Sigismund sprehodil preko diplomatske četrti "na Fürholzu, kjer so hiše poslaniškov in ministrov."¹⁷³ Mesto je bilo že takrat očitno zelo živahno, mnogi so bili "zaposleni s trgovanjem,"¹⁷⁴ spet drugi so se ukvarjali z ribolovom, ženske pa "vse jutro vpijejo po ulicah in čistijo morske ribe."¹⁷⁵ Ko se je zvečer usedel k ve-

čerji, je lahko užival ob melodijah italijanskih glasbenikov.

14. oktobra, je najprej prisostvoval maši in pridigi, nato pa "šel proti Schäferlingenu, vasi od Haaga oddaljeni eno uro, na obrežju odprtega morja; to je eden od mikavnejših sprehodov."¹⁷⁶ V tej vasi so se ljudje večinoma ukvarjali z ribolovom, a so se spoznali tudi na druge reči, saj "trgujejo s konhilijami, obenem pa iz njih izdelujejo vse vrste čednih stvari."¹⁷⁷ Seveda so takoj osvojili srce popotnika, ki si je nakupil konhilij za "7 1/2 f."¹⁷⁸

15. oktobra je odšel "v Busch, v letno palačo oranjskega princa,"¹⁷⁹ kjer si je natanko ogledal vse razstavljene dvorane. Točno opoldan, se mu je izpolnila ena velikih skritih želja, ko je "šel v prirodoslovno zbirko princa,"¹⁸⁰ kjer je bilo razstavljenih mnogo primerkov: od nagačenih živali vseh vrst, prek kamenin in kristalov, med katerimi je bil tudi "ametistični kristal, v katerega je ujeta voda,"¹⁸¹ do umetnostnozgodovinskih predmetov. Ko je končal ogled zbirk, ki jih je tudi vestno opisal, je verjetno fizično utrujen, a vzneseno zamaknjen vzklíknil: "Ko človek vidi takšno zbirko, ni ničesar več, kar bi si želel videti; težko je videti kaj popolnejšega in sistematičnejšega."¹⁸² Tudi tukaj se ni mogel vzdržati in si je kupil tri primerke metuljev za lastno zbirko. Nato se je ob pol treh vkrcal na ladjo za Leiden, "kjer je univerza."¹⁸³

16. oktobra pa jo je z ladjo že rezal proti Harlemu, na palubi se je "moral zadovoljit z drugim razredom, kar je bilo zelo neprijetno, ker so vsi moški kadili in so se ženske drle."¹⁸⁴ Potem ko se je nastanil in podkrepil, je "obiskal veliko cerkev, kjer imajo največje orgle v Evropi s 37 registri in največja piščal ima tolikšen obod kot močan moški okoli telesa."¹⁸⁵ Tu se je še povzpел na vrh zvonika, "na katerega se povzpneš po 159 kamnitih in po (več kot) 70 lesenih stopnicah."¹⁸⁶ In

¹⁶⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁷⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

* labberdaan, nizozemska specialiteta, slana riba.

** kabeljau, nizozemska specialiteta, morska riba, polenovka.

¹⁷¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁷² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁷³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25; ta kraj se v nizozemščini imenuje Scheveningen, kjer je danes najbolj znana nizozemska plaža ob Severnem morju.

¹⁷⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁸⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 26.

¹⁸¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 26.

¹⁸² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 26.

¹⁸³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

kmalu je začutil, da je potrebno za turistične atrakcije razvezati mošnjiček, saj je moral za razgled z zvonika odšteti *"1f in 6 stüberjev."*¹⁸⁷ Ko se je odpravil s svojim služabnikom Leonhardom na sprehod, je zapazil neko čudno maniro, *"kako se tu s sanmi vozijo po cestnem tlaku brez snega."*¹⁸⁸ Ko se je potovanje že prevešalo v drugo polovico, je Sigismund doživel vrhunec svojega opazovanja. 17. oktobra je zapisal v svoj dnevnik: *"Danes, danes je najsrečnejši dan mojega življenja! Videl sem zbirko gospoda von Maruma."*¹⁸⁹ Dotični gospod je bil direktor fizikalnega muzeja, kjer je Hohenwart videl *"največji stroj za elektriko,"*¹⁹⁰ poleg tega pa še cel kup drugih naravoslovnih primerkov in instrumentov. K muzejski predstavitvi je sodil tudi poskus, ki ga je izvedel g. von Marum, ko je *"z velikim strojem raztalil 108 col dolgo žico."*¹⁹¹ Sigismund ne more skriti navdušenja nad stvarmi, ki jih je tu videl. Presrečen je zapisal, da sta z Marumom, kateri mu je podaril tudi nekatera svoja natisnjena dela, postala prijatelja in preden sta se *"ločila je g. von Marum naročil še steklenico Mallage, pila sva na zvezo najtrdnjega in najzaupljivejšega prijateljstva, nato sem se poslovil in se usedel na ladjo, kjer sem bil na boljšem mestu sam in sem ob prijetnem spominu pisal tale odstavke."*¹⁹² Holandija je napravila čaroben vtis na radovednega naravoslovca, saj je še ves pod vtisom pravkar doživetega pribeležil v dnevnik: *"Sedaj v Holandiji nisem več zahteval, da bi videl še kakšno zbirko, kajti sedaj se ne da več videti nič novega."*¹⁹³

Iz Haarlema je odplul proti Amsterdamu, kamor je dospel ob pol štirih. Ko sta se z Leonhardom nastanila *"pri Brandsu,"*¹⁹⁴ sta se nemudoma podala na sprehod *"do morja, kjer sem se moral čuditi množici velikih in malih ladij in jamborov."*¹⁹⁵ Pri povratku sta se *"v tem velikem mestu izgubila, tako da sem moral najeti vodiča, da sem ponovno prišel do svojega stanovanja."*¹⁹⁶

Naslednjega dne, ko se je odpravil na ogled mesta bančništva in brušenja diamantov, ni ponovil sinočnje napake in si je nemudoma *"najel*

*služabnika."*¹⁹⁷ Vodič ga je moral najprej peljati h trgovcu z naravoslovnimi primerki, kjer se je poleg mrčesa, mineralov, amfibij, itd. nahajala še *"popolna zbirka konhilij,"*¹⁹⁸ za katero bi (ali pa celo je) moral odšteti 50#. Pri nekem drugem trgovcu je *"videl lep električni stroj z dvema ploščama, lepo izdelan, ampak je stal enormno količino denarja."*¹⁹⁹ Holandija je bila v 18. stoletju znana tudi po tem, da se je v njej lahko tiskalo praktično vse, kar je bilo v drugih evropskih državah prepovedano. Sigismund verjetno ni iskal kakšnih knjig, ki bi bile na indeksu, ko je *"šel h g. Seegsu, pisatelju in knjigotržcu,"* pa čeprav pri njem *"nisem našel knjig, ki sem jih iskal."*²⁰⁰ Od knjig je dalje usmeril korak h *"mehaniku Wierku, ki je izdelal stroj za gospoda Maruma."*²⁰¹ Ta mož je bil *"pravzaprav urar,"*²⁰² ki pa se je očitno dobro spoznal tudi na elektromehaniko, saj je v času Hohenwartovega obiska ravno *"izdeloval stroj za na Saško."*²⁰³

Ko je zadovoljil svoje 'naravoslovne' želje, se je odpravil na umetnostno, kulturno-zgodovinsko vandranje po Amsterdamu. Poleg znamenitih hiš, vrednih ogleda, je obiskal judovsko četrt, največ pozornosti pa so pritegnile *"javne ustanove in negovalne hiše za sirote."*²⁰⁴ Še posebno se mu je v spomin zapisala najdišnica, ki *"se preskrbuje s prodajo pepela in gnoja, kar letno prinese 180.000 f."*²⁰⁵ Med svojim pohajkovanjem po mestu, ki *"je neznansko veliko in vsepovsod prerezano s kanali,"* kjer *"je 1800 mostov in 86.000 hiš,"*²⁰⁶ se je dokopal tudi do podatka, da *"imajo zidarji tu tri lože."*²⁰⁷ V pristanišču, kjer si je ogledoval ladje je videl *"tudi nasoljene haaring-e."*²⁰⁸

Na poti domov

Za razliko od današnjih popotnikov na Nizozemsko se Sigismund v Amsterdamu ni dolgo

¹⁸⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁹¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²⁰⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²⁰⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²⁰⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30. Haaring je riba, ki je značilna za Nizozemsko. Jedo jo svežo in surovo, največkrat le z nasekljano čebulo. Obstaja neptisano pravilo, da je treba ribo zgrabiti za rep in jo nesiti k proti nebu odprtim ustom. Jed je zelo okusna in ima močan vonj, tistim s slabimi prehrabentimi navadami nimalokrat povzroča neprijetne občutke.

mudil, "še tega dne sem odpotoval... ob 7. uri zjutraj sem bil v Utrechtu."²⁰⁹ To mesto je le preletel, saj je ob pol osmih že potoval dalje in spet se mu je primerilo, da je bila poštna kočija "prav tako bedna kot tista v Maastrichtu" in tudi "cesta je bila neugledna, konji so, zaradi blata, kočijo komaj vlekli naprej."²¹⁰ Hitel je naprej proti Boschu, pokrajina ob poti mu je ugajala, predvsem je bil ponovno navdušen nad pridnostjo holandskih rok, saj so "povsod travniki in polja, ki so lepo obdelana in urejena s sadnimi drevesi."²¹¹ Ob sedmih zvečer je došel do Boscha in si oddahnil: "Hvala bogu! in tu sem sklenil moj krog popotovanja po Holandiji."²¹²

Križarjenje po Holandiji je bilo 19. oktobra za njim. 20. se je že napotil proti Maastrichtu, kjer se je zaustavil pri gospodu Pastorju, "ki ima lepo knjižnico in nekatere fizikalne instrumente."²¹³ Izmed fizikalnih pripomočkov si je poleg nekaj električnih strojev najbolj zapomnil "2 Ramsdenova merilna barometra, vsak za 9 gvinej."²¹⁴

22. oktobra, preden se je odpravil na ladjo, je obiskal še "tiskarja Rouxa, s katerim sem sklenil naročilo prirodopisnih knjig."²¹⁵ Še isti dan zvečer se je nastanil v gostilni Črni orel, kjer "je bilo polno vojakov in Francozov."²¹⁶ Od tod je nadaljeval pot proti Lüttichu, kjer je bilo vse polno emigrantov, ki so zmedeno "mrgoleti po vseh cestah in hišah, nekateri so izgledali klavarno, v stiski so često prodajali svoje konje samo za par kron; nekdo je prodal uro in konja za 2 luisdora."²¹⁷ Loteval se ga je nek notranji nemir, "na cesti sem bil kar zaskrbljen, vendar je šlo do Battisa vse po sreči."²¹⁸

Ko je 24. oktobra prispel v Köln, je zaznal negotovanje nad francoskim vpadom, videl je, da je večina visokih dostojanstvenikov že odnesla svoje riti na varno. V mestu je vladala mračna napetost, "na postaji ni bilo moč dobiti konja," in ker "so Francozi upadli na Mainško s 40.000 možmi,"²¹⁹ je bil prehod preko Koblenza neva-

ren. Sigismund je hotel "nazaj v Champelon in tam previdno počakati."²²⁰ Vendar pa mu je nek c. k. glasnik, ki ga je spoznal na postaji v Aachnu, to odsvetoval in skupaj sta se podala preko Düsseldorfa do Kassela. Šele 28. oktobra se je uspel malce umiriti in zajeti sapo, ko so ob pol deseti uri prispeli do Eisenacha, kjer so se "po obedu spravili k prepotrebni počitku."²²¹

Zadnji dan oktobra ga je pot privedla v Erlangen, kjer je "obiskal g. Esperja, ki mi je pokazal svoje lepe zbirke."²²² Prvega novembra se je spet po dolgem času spravil h katoliški maši in pridigi, "ki jo je imel nek frančiškan."²²³ Potem je preživel dan z g. Esperjem, ki ga je "odpeljal na dvor in v botanični vrt, kjer mi je uspelo zamenjati inozemske rastline, 100 za 4f."²²⁴ Kasneje je sklenil še novo znanstvo z nekim g. Schreiberjem, "kateremu sem podaril prstan s školjčnim marmorjem in prvi del mojega 'Alpskega popotovanja'."²²⁵ Potem ga je Esper predstavil še "gospodoma Hofmathu in Rudolphu."²²⁶ Slednji je imel "veliko in lepo zbirko mrčesa, predvsem surinamskega in amboinijskega, ki sta zelo dobro ohranjeni."²²⁷ Večer je prav tako preživel v družbi z Esperjem, ki "ima svojo zbirko večinoma spravljeno v steklenih hiškah, tako da je primerke moč videti z vseh strani in sami ostanejo nepoškodovani."²²⁸ Za gostljubnost se mu je Sigismund oddolžil s "precejšnjo zalogo školjčnega marmorja."²²⁹ Esper pa mu je podaril "inozemske papilone in mrčes, ptiče, konhiliije, morske rake itd."²³⁰

2. novembra se je že ravnal na pot proti Nürnbergu, kjer je pri nekem gospodu Gütkeju, ki je bil sicer mehanik, "kupil le en primerek iz mavca."²³¹ Obiskal je gospoda Bischofa, ki "izdeluje tudi mikroskopske leče"²³² ter "dva Panzerja, očeta in sina; stari se ukvarja z znanostjo o starem veku; mladi je prirodoslovec; prevedel je Linejev rastlinski sistem in je izdal fauno insektov, od katere mi je podaril prvi del."²³³ Sigi-

²⁰⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30. Instrument, katerega je kasneje (1795) uporabil pri merjenju nadmorske višine Großglocknerja.

²¹⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²²⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²²¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32-33.

²²⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

smund pa mu je v zameno in zahvalo "podaril *Alpenfloro*, kar sem storil že tudi pri g. *Esperju*."²³⁴

3. novembra se je že pomirjen od vojne vihre, ki ga je zajela na severu, ustavil v bavarski prestolnici, kjer "pije človek, kot tudi na *Salzburškem*, najboljše pivo."²³⁵ Rezidenca volilnega kneza, Nymphenburg se mu ni zdela tako veličastna, kot rezidence, ki jih je videval v Stuttgartu, Haagu in Boschu, pač pa ga je očaral "veliko lepši vrt... Najveličastnejši in najprijetnejši v vrtu so mnogi kanali in brizgajoča voda..."²³⁶

5. novembra je prispel v Salzburg, "ki je veliko mesto in leži v prijetni pokrajini."²³⁷ V mestu samem si je ogledal kulturno-zgodovinske znamenitosti in se podal "na *Mönchsberg*, kar je prijeten sprehod."²³⁸ Zunaj mesta je obiskal "letni dvor grofa Hyeronimusa Lodrona, v prijetni, lepi pokrajini, kjer je urejen naraven angleški vrt, tako da lahko umetnost le malo pomaga. Tam so najlepše sprehajalne poti; predvsem lepa je samotna, vodni slapovi (kaskade), naravni prehod preko skal, preko katerih blago teče voda in iz katerih človek lahko užije najčudovitejše poglede."²³⁹ V Salzburgu se je zadržal dalj časa, tu je spoznal gospoda Rainerja in g. Ramftleta, lastnika botaničnega vrta. Poleg tega je bil kosil na dvoru in si ogledal tudi umetniško zbirko del nekega Hagenauerja in portrete, ki jih je narisal grof Firmian. Zajadral je tudi v "dvorno knjižnico; nima veliko prirodozlovnega gradiva; pač pa je tu mnogo redkih knjig – med drugim *manuskript Biblije*."²⁴⁰ Poleg tega je videl še zasebni prirodozlovni zbirki barona Küssingerja in g. Ramftla.

9. novembra se je "odpeljal v *Hellabrun*,"²⁴¹ kjer je nenavaden kamnit teater, "veličastno delo narave."²⁴²

Zvečer je bil ponovno gost kneza, kjer so poslušali glasbo, "ki jo je dirigiral *Michaeli Hyden*; igrali so različne *graduale*, npr. *Lauda Sion* itd., ki so jih izvajali po njegovih kompozicijah... *Pelo je 16 dečkov s kora*."²⁴³

10. novembra je zapustil Salzburg in se v spremstvu g. Reinerja in dvornega mojstra grofa Strassolda odpeljal v Hallein, kjer je rudnik soli. Že "v *Salzburgu smo vzeli dovoljenje, da bi mogli vstopiti v rudnik soli*."²⁴⁴ Sedaj se je lotil precej natančnega opisa poteka vstopa v jame, najbolj pa ga je prevzela neka solna soba, ki je bila "tako velika kot trg pred stolnico v *Salzburgu in obsega preko 500.000 veder vode*."²⁴⁵ Vožnja z vlakom v rudnik še ni bila strojna, knapi so vlekli vozičke z lastno silo, vendar je bila kljub temu prijetna in hitra. Po ogledu rudnika so se vsi trije ponovno odpravili v Hallein, kjer so si ogledali še zadnji stadij pridobivanja soli in obiskali nekega gospoda von Helmericha "in si ogledali njegovo zgledno urejeno zbirko mineralov."²⁴⁶ Po kosilu in počitku so se ob treh popoldan ločili. Sigismund jo je mahnil "proti *Gollingu*, *Rainer* in dva druga gospoda pa nazaj v *Salzburg*."²⁴⁷ Ob 9. uri zvečer je še zadnjič na 'holandskem potovanju' prespal zunaj domačega kraja, v Werfenu. 11. novembra je od tam "naravnal pot proti domu,"²⁴⁸ proti domačemu zvniku, proti Celovcu.

Epilog

Goethe, ki je v letu 1786 potoval po Italiji, je potoval in spoznaval sebe samega, a le ker si je tega sam želel. Sigismund mu v tem pogledu nikakor ni sledil. Sledil je nekemu drugemu, prav tako lastnemu cilju, ki je bil zbirateljske narave, seveda je bil prisoten tudi izobraževalni moment, a v drugačnem smislu kakor nam to prikazuje Goethejev potopis, ki ga je, mimogrede, naslovil 'Iz mojega življenja'.

Sigismund se čudi tehničnim dosežkom, zbirkam nagačenih živali, konzerviranemu mrčesu, išče prirodozlovne knjige, opazuje arhitekturo mest in zbira podatke o sestavi tal ter o kameninah po katerih se ziblje njegova kočija. Kamorkoli se obrne, povsod vidi kaj, kar zbuja njegovo pozornost, le redkokdaj pa se resnično približa bistvu kakšne stvari ali kakšnemu človeku.

Niti enkrat samkrat nisem dobil občutka, da se je na nekem kraju res ustavil, povsod se je zdelo, kot da se mu nekam neznansko mudi. Omenja sklepanje najodkritosrčnejših prijateljev, a le

²³⁴ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 33.

²³⁵ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 33.

²³⁶ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 34.

²³⁷ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 34.

²³⁸ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 34.

²³⁹ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 35.

²⁴⁰ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 36.

²⁴¹ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 36.

²⁴² AS, osebni fond, Stigismund..., str. 36.

²⁴³ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 36-37.

²⁴⁴ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 37.

²⁴⁵ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 37.

²⁴⁶ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 38.

²⁴⁷ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 38.

²⁴⁸ AS, osebni fond, Stigismund..., str. 39.

zaradi tega, ker se je našel skupaj z nekom, ki ima enak interes kot on sam, pri čemer dejstvo, da nasproti njega stoji človek, sploh ne igra vloge. Nikjer, nikdar se ne začuti topline, ki sicer privre na dan, ob prijateljskem stisku roke, pogovoru, zdravici in trku kozarcev ali ob slovesu. Vsi njegovi opisi ljudi so formalni, hladni in na trenutke preveč ovešeni z leporečjem, kot da bi s kričanjem hotel prevpiti nek drug, ne tako milozvočen a resničen glas. Na devetintridesetih straneh potopisa, svojega služabnika, ki je potoval z njim, omenja le nekajkrat in še to bežno, kakor po naključju. Na poti niti enkrat ne pokaže zanimanja za človeka kot človeka, kot živo bitje obdarjeno z duhom. Vse kar ga pri človeku zanima je njegova funkcija v družbi, njegovo znanje, njegov poklic, kot da je to edino kar človek premore in zmore. Kot da je potoval v steklenem, neprodušno zaprtem zvonu. Kadar je omenjal prebivalce kakšnega mesta, so bili vedno opisani s precejšnje razdalje, kakor da bi se jih bal dotakniti in kot da so zanimivi le kot živali za rešetkami v živalskem vrtu. Kadar je opisoval hiše se mi je zdelo, da ne vidi, da v njih prebivajo ljudje, kot da so za zidovi le prazne sobe namenjene same sebi.

Potovalni zapiski Sigismunda von Hohenwarta jasno odslikavajo glavni duhovni tok konca 18. stoletja. Časa, ko si je velika večina premožnih plemičev, kot tudi porajajočih se meščanov želela postati izobražena. A izobraženost so si želeli doseči kar se da na hitro, s prebiranjem izvečkov, poslušanjem predavanj, vse pa je temeljilo na prijetnem in sladkem uživanju. Tistih, ki so si resnično prizadevali, da bi spoznali bistvo, je bilo še naprej malo. Tedaj so ljudje mislili, da se je stvarjem moč približati le od zunaj, pogled v njihovo bistvo pa je človeku zaprt. Iskanje resnice so odrinili na stran in se posvetili le zunanjim opisom rastlin, živali in človeške družbe. Človeka so začeli obravnavati kot stroj, možgani so jim predstavljali le materijo, ki se zaveda sama sebe, vprašanje zakaj in kako to, da se zavedajo sami sebe, pa so pustili ob strani. Skušali so zanimati duševno plat človeka in kot edino orožje propagirali razum. Začelo se je seciranje in deljenje materije na najmanjše možne delčke in skozi to so skušali razložiti večna človeška vprašanja, od kot izviramo, zakaj smo tu in kam gremo.

Materialistična tendenca razlage razvoja življenja se je z večjimi in manjšimi nihanji ohranila vse do danes. Vendar je potrebno ugotoviti, da

človek ni zgolj fizično bitje, ki traja od rojstva do smrti, kajti snovi iz katerih je sestavljeno naše fizično telo, se tekom sedmih let popolnoma zamenjajo in torej ni moč človeka razložiti le materialistično. In tudi biografije nekega človeka ni moč razložiti z biografijami njegovih fizičnih prednikov, ker je človek kot duhovno bitje vrsta zase!

Zusammenfassung

Vom Weg durch das Land der Mühlen und Tulpen im Jahr 1792

Sigismund von Hohenwart (1745-1825) machte sich am Montag, den 10. September 1792, von Klagenfurt aus auf den Weg nach Holland. Mit einer Kutsche begab er sich auf eine lange „Bildungsreise“, auf der ihn aber weniger die Menschen interessierten - auf den 39 Seiten seiner Reiseniederschriften, die im Archiv der Republik Slowenien erhalten sind, beschrieb er neue „Bekannte“ äußerst trocken, als ob alle gleich gewesen wären - als vielmehr neue Maschinen und Geräte, die er bis dahin noch nicht gekannt oder gesehen hatte. Am meisten begeisterte ihn elektrisches „Spielzeug“, vor allem Blitzableiter. In sein Tagebuch notierte er auch einige interessante Gesteine, die er unterwegs bemerkte, und sogar einige Ereignisse, die in jenen unruhigen Zeiten unmittelbaren Einfluß auf seine Reise hatten. Als er zum Beispiel auf seiner Rückreise erfuhr, daß die Franzosen in das Gebiet von Mainz eingefallen waren, konnte er seine geplante Reiseroute noch rechtzeitig ändern.

Hohenwarts Reiseberichte zeigen durch die Erlebnisse einer konkreten historischen Persönlichkeit auch den „Geist der Zeit“, in der sie entstanden. Ihr Autor war als „Kind des 18. Jahrhunderts“ ein typischer Vertreter der verstandesmäßigen Begeisterung über die äußere Welt (seine Niederschriften neigen zum reinen Beschreiben des Äußeren), ohne den expliziten Wunsch, die Menschen und Dinge auch näher kennenzulernen. Dennoch sind Hohenwarts Reiseberichte eine hervorragende historische Quelle, nicht nur für die Geschichte der Erlebnisse, sondern auch für die Mentalitätsgeschichte.